

УКРАЇНСЬКА НАУКА: ВІД МУДРОСТІ БАТЬКІВ...

Автор довго розмірковував, чи варто оприлюднювати таку, аж надто синтетичну роботу, в якій розглядаються події від заснування в 1149 р. маленького містечка на Волині до стану плазмових розробок у Києві в 2016 р. Потім вирішив, що друковане слово — найдемократичніший засіб комунікацій: не подобається — перегорнув текст, та й годі...

Крім того, тут є спеціальний об'єднувальний знаменник у назві: наука. А ще автора бентежить, що його можна запідозрити у "білій заздрості" до колег-гуманітаріїв, адже автор у першій частині цієї публікації явно "заступає" на їхню територію, бо саме їхні праці більшою чи меншою мірою є доступними для широкого загалу читачів.

Уділ же "природничників" — дуже вузьке коло спеціалістів-читачів. От і спробуй бути зрозумілим хоча б для для найближчих друзів та знайомих...

1. Гуманітарний вимір

На глибоке переконання автора, наука — вершина цивілізації. Вона дала людській спільноті набагато більше, ніж будь-який диктатор, — навіть, якщо він споглядає на свої "досягнення" з найвищої гори трупів.

Ще з часу навчання на радіофізичному факультеті столичного університету на зламі 1960—1970 рр. був загалом готовий до того, наприклад, що "колись люди зможуть користуватись мініатюрними бібліотеками в електронному вигляді", проте на підсвідомому рівні дотепер не перестаю ставитись до темпів розвитку техніки, як до чуда. Шкода лише, що ця техніка надходить майже виключно в імпортному виконанні...

У цих рядках користуюсь нагодою зупинитись на становленні та ролі науки в розвитку суспільства через екскурс в її недавню історію. Звісно, її не можна розглядати інакше, як у рамках більш загальної тріади **культура — освіта — наука**. Майже очевидним є неоціненний внесок цієї тріади в розвиток техніки, економіки та загалом добробуту людей, проте найвагомішим є факт поступової гуманізації суспільства під її впливом. Наголошую цю обставину, щоб завершити своєрідним "рондо" вступну частину статті.

Оскільки питання гуманізації стало несподівано гострим для України, хочу зробити це максимально аргументовано й точно, — на основі того, що "пропустив" через власну душу. Тут мені допоможе та обставина, що свого часу мусив взяти на себе функції історика своєї малої Батьківщини [1—3]. Зокрема, в останній із цих робіт довелось глибоко аналізувати питання щодо року першої згадки про неї. Правда, я є за спеціальностями фізиком та енергетиком, проте це той випадок, коли "хто ж, як не ми?". Йдеться про старовинне українське княже місто Олика на Волині, яке попри всі політичні негоди залишається неформальним торговим центром великого сільськогосподарського району в центрі історичної Волині, поширюючи цей вплив також далеко на Полісся.

Добре знаю (для більшості громадян це тепер — велика новина), що наші правобережні містечка за складом населення ще на початку минулого століття були представлені переважно українцями, євреями та поляками. Наприклад, населення Олики напередодні війни у 1938 р. становило: українців — 2500, євреїв — 2584, поляків — 733.

Віктор Жовтянський
доктор фіз.-мат. наук,
член-кореспондент НАН
України,
завідувач відділу
плазмових технологій,
заступник директора
з наукової роботи
Інституту газу НАН України,
м. Київ

Невідомий польський автор у XIX ст. використав як епіграф для розповіді про Олику, вважаючи її для себе рідною, такі слова літератора **Теофіла Ленартовича** [4]:

*Mnie wszystko (все) tak miłe, co swojskie, co nasze,
I ludzie (люди) mi drodzy (дорогі) i mili.*

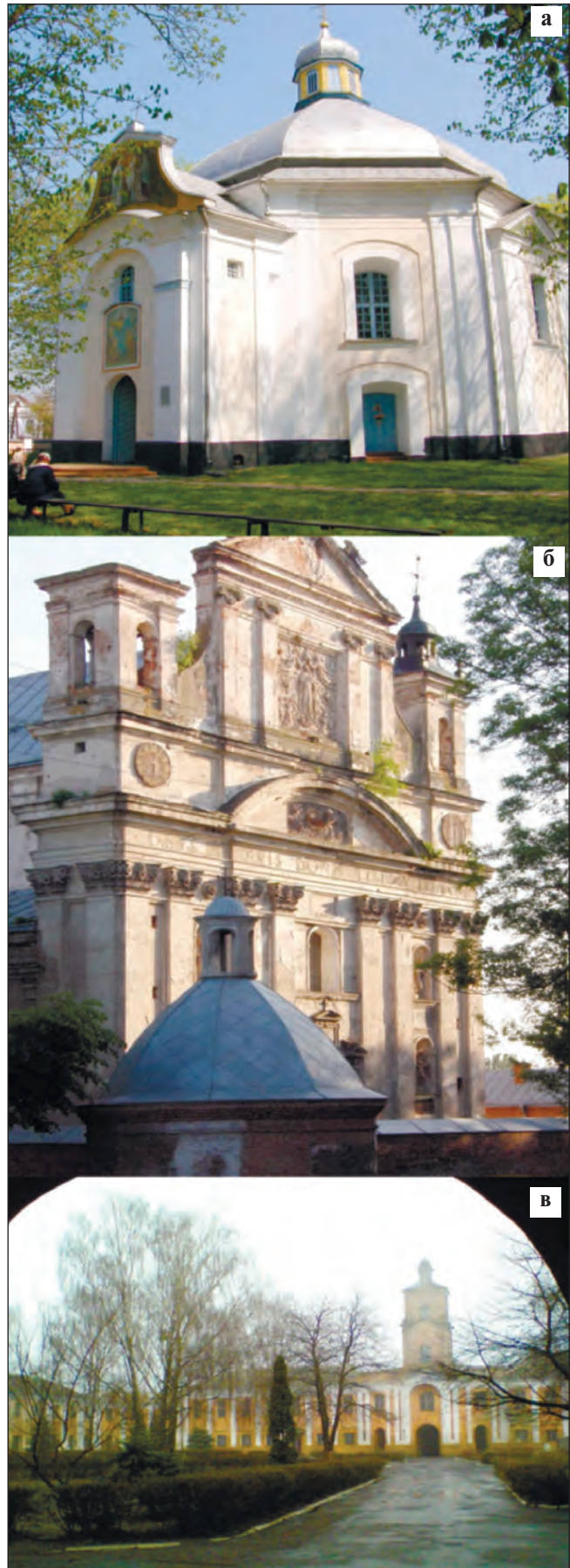
Здається, немає проблем із розумінням; про всяк випадок у дужках — переклад окремих слів, щодо яких можливі труднощі. Загалом же, ще й на кінець радянського періоду серед літературних джерел про Олику найбільше було польськомовних, зокрема, таких доволі детальних, як [5, 6]. Це, з одного боку, пояснюється втратою польської державності в 1795 р. і очевидним бажанням інтелігенції підтримувати свою ідентичність хоча б на літературному рівні, з другого боку — байдужістю радянської влади до історичного коріння, якщо воно не було пов'язане з “класовим” фактором.

Ті з двохсот олицьких євреїв, які ще до війни виїхали до Палестини та уникли Голокосту (а в Олиці склали голови понад 4000 осіб), уже з далекого Ізраїлю теж ностальгічно згадують про свою малу Батьківщину в “Книзі пам'яті олицької спільноти” (1972 р.) [7]:

*Протягом всього життя я мріяв хоча б
ще раз побачити моє рідне місто Олику такою,
якою вона виглядала п'ятдесят років тому.
З її сяйвом, і чарами, і магією,
Та з її містечковою пишністю...*

(віршована форма втрачена внаслідок подвійного перекладу спочатку англійською, а потім українською мовами). В свою чергу, євреї зосереджували в своїх руках більшість бізнесу [8]. “Пишність містечка” — це не просто витвір художньої уяви, бо й ще нині Олика несе в собі сліди “маленького архітектурного Кракова на Волині” завдяки, зокрема, князям **Радзивіллам**, одна з гілок яких мала тут резиденцію протягом XVI—XX століть [3]. У міжвоєнний період, про який йдеться в [7], **Радзивілли** у черговий раз завершили 40-річні реставраційні роботи основних архітектурних домінант — замку-палацу XVI ст. рівня королівського Вавеля у Кракові та величного костелу XVII ст. на зразок Іль Дезу в Римі (див. рис. 1, фото залучені з книги [9]). Проте ці фото дають лише загальну уяву про названі архітектурні об'єкти; нижче ми конкретизуємо їхні особливості.

Автору недавно пощастило знайти найбільш ґрунтовний опис життя містечка за станом на кінець XIX ст. в архіві місцевої церкви [10]. Це — чернетка рукопису, підготовленого молодим тоді священиком **М. Червінським** у рамках виконання програми церковного краєзнавства. З нього випливає, що представники різних національностей жили загалом дружно. Про це беззаперечно свідчить згаданий рукопис: “Долговременная совместная жизнь в местечке с поляками и евреями и частью торгово-промышленные

Рис. 1. Архітектурні домінанти Олики: Стріненська церква (а), костел Св. Трійці (б) та панорама двору замку Радзивіллів (в)

сношения с ними сделали то, что прихожане не питают какой-либо вражды к полякам и евреям. Иной раз они ругают еврея словами “жид, свинячье ухо”, но с этим-же евреем говорят о своих делах и подчас вместе с ним обделяют торговые “гешефты”. Подсмеиваются иной раз над поляками — “панками-ляшками”, которые прогуляли свою Польшу и вместо “odbudowania ojczyzny (вітчизни)” угодили “do lasu (лісу)”, но какой-либо вражды к полякам не питают и уживаются с поляками очень хорошо. С неудовольствием отзываются прихожане о солдатах (москалях), которые при проходе через местечко производят немало опустошений”.

Імовірно, саме “завдяки” останній фразі в описі архівної справи стосовно оригіналу цього рукопису, на слід якого мені зрештою вдалося вийти в Центральному державному історичному архіві, стоїть знаменита позначка періоду підпорядкування архівів НКВС: “выбыло”.

Судячи з загального опису фондів релігійного краєзнавства (див. також [11]), рукопис *М. Червінського* — один із найгрунтовніших. Отже, це додає до численних проблем автора з дефіцитом часу ще одну: введення його в науковий оборот.

Проте “українськість” містечка не викликає сумнівів, бо наші діди-прадіди протягом століть відсутності власної державності зберегли українську мову, обрядовість, звичаї. Звертаючись до недавнього радянського минулого, здається, саме Волинь дала найбільше професійних та аматорських хорових і вокальних колективів. Чого там далеко ходити, автор і сам готовий позмагатись з вихідцями будь-яких регіонів України в мистецтві української пісні.

Для сучасних українських авторів [1—3, 9, 12] основним трендом публікацій про Олику є, перекликаючись ще з *Ю. Крашевським* [5], проблема “перлина” чи “руїна” — з акцентуванням останнього варіанту.

А тепер про “гору трупів”. Саме стільки, але в множині, залишили на наших землях обидві світові війни. Проте це ще не все. Надто радикально змінився склад населення. Знову ж таки на прикладі Олики, її населення за станом на початок 1991 р. складало: українців — 3056, росіян — 28, білорусів — 9, поляків — 4, по одному — євреїв, латишів та німців.

Це означає, що величезна кількість родин — навіть тих, які вижили, — втратили свої обійстя, сприймаючи це як найбільші лихоліття долі. Важко уявити, хто міг би вважати себе щасливим після воєнних потрясінь на рівні конкретного містечка, як і тисяч інших міст і поселень.

Поза сумнівом, не менш щирі поезії щодо недавнього минулого Донбасу можна знайти і українською, і російською, а може й грецькою чи й іншими мовами, характерними для цього краю. Чого ж “доброго, розумного, вічного” приніс і нестиме далі “винахід” уже “гібридних” війн для кожної конкретної людини з майже десяти мільйонів, захоплених вихором воєнних дій на Сході країни?

Найвища сила культури. Якось у нашому суспільстві так уже повелося — чи то під впливом “Інтернаціоналу” (“разрушим до основанья, а затем...”), чи то

радянського “совка”, — що нині про радянське минуле йдеться майже завжди зі знаком “мінус”. З цим не можна погодитись, бо це той же самий новітній “совок” з його чорно-білими контрастами. Це, до речі, стало однієї з причин ситуації на Сході, де донеччан позбавили бодай “світлого минулого”.

Зокрема — треба віддати належне — у колишньому СРСР одним із державних пріоритетів був розвиток освіти і науки. А вища освіта — передумова творення наукового середовища — тут стала дійсно масовим явищем. Це легко проілюструвати майже на чуттєвому рівні на прикладі українського Заходу, де пам’ять сучасників ще сягає радикально інших часів.

Звернемося до вже згаданої Олики на Волині, де сотні років була представлена початкова, а потім й середня освіта; більше того, зовсім поблизу, над сусідньою річечкою, було написано Пересопницьке Євангеліє. Тут протягом усього періоду “владарювання” Польщі в 1920—39 рр. (тобто після відновлення її державності в ХХ ст.) вищу освіту здобули лише... дві особи зі всього колишнього Олицького району. Це разів у десять менше, ніж тільки з одного класу випуску 1966 року місцевої школи, в якому навчався автор.

Користуючись нагодою, слід дещо розставити крапки над “і”. Серед частини громадян вважається, що коли “західняк” — значить “бандерівець”. Як би делікатніше сказати, — це не зовсім так. Наприклад, у 1930-ті роки в Олиці діяв підпільний райком КПЗУ (для молодшого покоління: Комуністичної партії Західної України) на чолі підпільної організації, до якої входило 230 осіб. Для порівняння: широко відома краснодонська “Молода гвардія”, яка була найбільшою підпільною організацією в Європі періоду Другої світової війни, мала не більше 110 підпільників (за даними публікації [13], яка є найбільш “радянською” версією тих подій).

У 1934 р. ця організація КПЗУ провела, висловлюючись сучасною мовою, “Волинський майдан” — тримісячний рільничий страйк, який охопив близько ста сіл Волині. І, — що вже зовсім неймовірно, — ніхто не зумів “зламати” конспірацію організаторів і ніхто не зрадив. Шкода, нині про це не прочитаєш ні на Волині, ні в загальноукраїнських ЗМІ. А було б більше об’єктивності, — було б менше шансів протиставляти Схід України з “бандерівським” Заходом.

Більше того, нещодавно преса рясніла тематикою щодо Волинської трагедії або різанини 1943 року. Проте в Олиці з її потужними комуністичною та націоналістичною організаціями взагалі не було братовбивства. Цьому просте пояснення: загалом традиційно високий освітній і культурний рівень населення.

А ще — радянська історіографія це завжди сором’язливо замовчувала — і члени КПЗУ, і націоналісти були переважно вихідцями з однієї “Просвіти”.

Ось така найвища сила культури (освіти, науки — тут вони у певному гуманістичному сенсі є синонімами)!

Автор знав дуже багатьох представників розгромлених *Сталіним* і КПЗУ, і націоналістичних організацій, які без особливих проблем уживалися в одному містечку. Проте лише події останніх років рельєфно

висвітили спільний знаменник їхньої історичної долі — абсолютне неприйняття “культурою” “старшого брата”, для котрого й власне комуністична ідеологія стала прийнятною як зручний інструмент ідей “русского мира”.

Міста — як людські долі. Говорячи щодо тріади *освіта — наука — культура*, слід зазначити, що з останньою її складовою в умовах СРСР було набагато гірше. Особливо рельєфно це відчувалося, зокрема, на українському Заході, де зустрічалася з радянською дійсністю не просто “буржуйська” культура, а ще й було розділення за ознакою східного та західного світів. Ставлення до пам’яток культури демонструвало хіба що нищість носіїв державної влади. Об’єктивно кажучи, ситуація не надто змінилась і в Україні. Для порівняння: в Олицькому замку *Радзивілів* донині перебуває психіатрична лікарня, а в білоруському Несвіжі, де представлені такого ж приблизно класу пам’ятки іншої гілки цих князів — палацово-парковий ансамбль, який внесено в 2005 році до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це стало результатом копійної роботи білоруських науковців і реставраторів, починаючи, звісно, з розпорядження Президента Республіки Білорусь ще у 1995 році [14]. А у нас?

Тут треба сказати кілька слів про *Радзивілів*, оскільки вони, імовірно, для загальноукраїнського читача є не надто відомими історичними фігурами. Серед сучасних “столичних” публікацій на цю тему автору відомо всього кілька — власна робота [3] та [15—17] (остання з них — підготовлена спільно науковцями України, Білорусі та Литви). Набагато потужнішим є пласт такої літератури в Польщі, зокрема, остання з книг [18] присвячена саме одному з найвідоміших представників *Радзивілів* — гетьманові литовському *Миколаю Чорному* (1515—65), фундатору замку в Олиці. Є в мене й інше, антикварне видання [19] (“роздобуте” колись аж у Новосибірську) щодо однієї з перемог цього діяча, коли він наголову розбив у січні 1564 р. поблизу Улі недалеко від Полоцька (нинішня Вітебщина) переважаче за чисельністю московське військо, зокрема — тут загинув і воєвода *Петро Шуйський*. Одразу подумалось: отриманий гетьманом “фундуш” у цій перемозі, та ще й на початку року, став достатнім для будівництва потужного замку в Олиці.

Загалом, представники цього роду протягом століть обіймали найвищі урядові та військові посади у Речі Посполитій. *Радзивілли* протягом століть добре проторували дорогу з цього куточка Волині до колишніх столиць — Вільна, Кракова та Варшави. Проте недавно зі спогадів *М. Терещенка* [20] з’ясував, що вони цілком “тримали руку на пульсі” і в Російській імперії: під час замаху на *П.А. Століпін* в Київському оперному театрі у вересні 1911 р. ложу, яка була якраз навпроти царської, міг дозволити собі ділити з *Терещенком* саме князь *Радзивілл*. І нині ця родина — далеко не “архівні” персонажі. Наприклад, останній, імовірно, із народжених в Олиці князь *Станіслав Альбрехт* (1914—1976) активно допомагав *Кеннеді* в боротьбі за президентський пост, а потім отримав від нього подарунок — власний портрет із написом “*Вдячний тобі, ми перемогли*”. Князь був просто хоро-

шим другом президента (вони були одружені на рідних сестрах з родини *Був’є*), а той — хрещеним батьком його дочки *Анни Радзивілл*. Звісно, не обійшлося без бенкету у її королівській величності *Єлизавети II*.

Попри охоронні знаки радянської доби, пам’ятки архітектури “в глибинці” використовувались зазвичай як склади. Єдине, що влада вже не могла собі дозволити на Західній Україні, — це беззастережну руйнацію, як це було одразу після революції в радянській Україні. Тому й донині на Західній Україні простежується “золотий меридіан”, де що не містечко — то гроно пам’яток: Чернівці — Заліщики — Чортків — Тереховля — Тернопіль — Вишневець — Кременець — Дубно з численними розгалуженнями, гідною вершиною якого є Олика попри зміни в акцентах дорожнього будівництва. Він не має аналогів на Східній чи в Центральній Україні, де встиг пройти соціалістичний бульдозер руйнувань. Пам’ятки ж старовини — один зі стрижнів національного самоусвідомлення. Власне, це дуже добре розумів “старший брат”.

Та що там бульдозер? Танки! Якось я намагався побачити хоча б залишки колишнього палацу *Терещенків* у дуже мальовничій місцевості “Михайлина” у с. Горбовичі під Києвом. Імовірно, її назва пов’язана з іменем *Михайла Івановича Терещенка*, хоча про цю споруду не згадується в книзі його онука [20]. Тоді мені місцеві пояснили, що на крутогорі “Михайлини” був загнаний танк, який вигорнув буквально “до основанья” навіть залишки фундаменту; нині там важкопрохідні “джунгли”.

Повертаючись до Олики, 1939 рік приніс їй з точки зору культурної спадщини втрату цінних художніх колекцій замку *Радзивілів* “зусиллями” експедицій зі столичних російських музеїв, нечистих на руку співробітників НКВС та військових артилерійського полку, який тут квартирував, використовуючи для опалення ... старовинні фоліанти. Отже, згадана вище фраза з рукопису отця *М. Червінського* виявилась цілком адекватною. Більше того, під час 1-ї світової війни Олика 9 місяців була прифронтовим містом напередодні Брусилівського прориву в межах прямої досяжності німецької артилерії. Проте майже жоден снаряд не завдав шкоди пам’яткам архітектури. Незрівнянно більшими були втрати від розквартирування тут російських військ.

З приходом гітлерівців було створене гетто; територія замку стала останнім пристанищем в липні 1942 р. для приречених перед відходом у вічність євреїв... Гітлерівці ж повністю зруйнували старовинне єврейське кладовище, а надгробними плитами вимостили дорогу в центрі... В останні дні бойових дій при визволенні Олики був спалений величезний замок; пізніше він відбудований як... психіатрична лікарня, проте реставрацією це назвати важко (це тільки вдалиї ракурси на рис. 1(в) створює таку ілюзію).

З гнівом, який може дозволити собі академічний працівник, я вже писав про руйнацію костелу [21] (це тільки зовні на рис. 1(б) він позбавлений лише лівої вежі). Авторів ніколи не вкладалося в голову: який сенс був знищувати костельний орган — фактично,

розтягнути його на багато дощечок (це — основа його конструкції), коли лісу навкруги і так вистачає? Чи було щось в мізках цих людей? Князь вважав цей орган другим за якістю в Європі (!) і прирівнював його вартість до вартості всього маєтку. Ще більшим варварством були розграбування крипти костюлу з його почесними похованнями. Я особливо гостро відчув сором за цю частину буття олицької громади, коли відвідував колишні радзівілівські володіння (Несвіж і Мир) у сусідній Білорусії, де прах померлих непорушений. Все це було зумовлено вакуумом у той час носіїв культури — навіть не важливо, якої політичної орієнтації, бо добре відомо: війна завжди забирає найкращих. Проте не варто все списувати й “на дела минувших дней”. Про це свідчить картина руїни “польського” кладовища в Олиці (рис. 2.) Якщо я його пам’ятаю з дитинства все-таки кладовищем, то нині це, фактично, вигін на... людських кістках. Тому я вище й поставив “польські” в лапках, — адже це просто люди, з якими колись жили в одному тісному світі наші діди-прадіди.

Є ще одна похмура сторінка у стосунках оличан із польською громадою Олики: різня, яка відбулась тут у ніч католицького Різдва в 1943 р. на передмісті Завороття, яка забрала життя багатьох польських родин. Я особисто з нетерпінням чекаю отих визначених законом 75 років, щоб мати доступ до архівних матеріалів щодо цього злочину. Проте ківерчани і тут проявили достатньо можливу, як на сьогодні, мудрість: опитали величезну кількість свідків цих подій не тільки щодо Олики, але й усього Ківерцівського району [22]. З них не випливає, що це справа “довгого ножа” бандерівців, чи просто місцевих жителів, як про це йдеться у польському двотомнику *В. і Є. Семашків* “Геноцид поляків на Волині, вчинений українськими націоналістами”. Зважаючи, що серед цих свідків — багато моїх вчителів, я їм вірю! Бо дитяча душа надто чутлива, щоби ще у десятирічному віці визначитись, чи можна вірити людині...

Чому пишу ці рядки, тримаючи у підсвідомості про далекий Донбас? Відповідь очевидна: пройшло вже понад 70 років після “тієї” війни, а живим до цього часу болить. І автобуси з польськими номерами тут до цього часу все ще часті гості. Борони Боже, щоби така ескалация продовжувалась і на Сході.

Розчленоване місто. Унікальною, проте зі знаком “мінус”, стала втрата Оликою статусу міста після 1939 р. Для цього її штучно розчленували на нинішню Олику та окремі села — колишні передмістя. Робилось це за принципом: одне село — один колгосп та одна сільрада. Потім цей принцип багаторазово та безсистемно переплутувався — за винятком того, що вона не повернула собі історичні межі. Натомість отримала знущальний статус “с.м.т.”. Особливо безглуздо це виглядає російською: “поселок” — так і очікуєш нарватися на бараки. Її подальшій маргіналізації “сприяли” спершу перенесення райцентру в сусідній Цумань (де на той час не було жодного метра шосе), а пізніше — в Ківерці, куди найкраще було добиратись аж... через обласний центр. Це так само логічно, як і те, що до нинішньої своєї сільради у селі Дідичі мешканці колишнього олицького передмістя Дворець крокують ... звичайно ж, через Олику. Проте місцеве населення має свої тверді переконання щодо адміністративно-територіального устрою: селяни сусідніх сіл до цього часу йдуть “у місто” — і все тут!

Характерно, що вже в цих означеннях легко проглядається гра національних амбіцій. Для поляків Олика та її численні побратими Західної України й Білорусі завжди були містами. Прихід Російської держави означав пониження їхнього статусу до містечок (що їм ті “польські” міста, та ще й в “Малоросії”?), ну а радянської — періоду активної політики деукраїнізації кінця 1930-х рр. — до с.м.т. Втрата Оликою статусу міста в 1939 р. узагалі є більш, ніж дивною; принаймні, автору невідомі інші приклади штучного розчленування міст.

Рис. 2. Олика. Каплиця Нововеїєвських на старовинному “польському” кладовищі (а); здається, тільки обійми дерева врятували від пљондрвання один з останніх пам’ятників на кладовищі (б). Фото з книги [9]

Період української незалежності не приніс особливих змін у зв'язку з культурною спадщиною містечка. Щоправда, в 1990-х рр. зусиллями римо-католицької церкви був відбудований і почав функціонувати найстаріший на Волині костел св. Петра і Павла (1460 р.). Нині предметом особливих турбот настоятеля парафії Святої Трійці в Олиці *о. Юрія Погнерибки* є завершення проекту реставраційних робіт на комплексі колегіального костелу. Є надії, що через 10 років він знову заграє гармонією форм та фарб. Робиться це зусиллями католицької громади за підтримки польської сторони. Зрозуміло, що тут не обходиться без погодження волинським чиновництвом, проте все одно, це — пасив.

А де ж національна гордість українців? Знову будемо вважати пам'ятки чужорідними?

Найбільшою проблемою в стосунках культурної спадщини Олики з чиновним людом як радянського, так уже і національного штибу стали... ревності (аякже, це ж “польські” пам'ятки) та низький рівень внутрішньої культури. Щодо останнього, то це взагалі дуже поширене явище: тисячі людей уже понад 500 років бувають на олицькому базарі, проте... не бачать, наприклад, краси ажурних воріт польського кладовища поблизу через дорогу (рис. 3)[1].

Гірше з ревностями. Проте все це — наша світова культура. Тіште свою душу радістю краси та гармонії, а не злостивіть її сумнівами: “твое” чи “мое”? Наше, загальнолюдське! Тож, усвідомлюючи цю просту істину треба, нарешті, проявити свою національну гордість та відновити міський статус Олики, повернувши їй історичні передмістя. Оличани, звичні до всього, переживуть і так, і так. Але ж цією акцією покажемо: ми культурні українці, ми цінуємо світову культуру, ми надаємо статус українського міста поселенню, де зосереджене сузір'я пам'яток світової культури, пов'язаних з трьома народами.

Отже, звертаючись до “владного Олімпу” Волинської області, вже час хоча б задіяти адміністративні

можливості та, як перший крок, повернути Олиці її історичні межі і статус міста. Діяльність ця вимагає виходу, зрештою, на рівень Верховної Ради, проте нічого надзвичайно складного в цьому немає — тим більше, в умовах декларованої адміністративної реформи...

Це відповідало б, зрештою, тим геополітичним змінам навколо нашої держави, які трапились протягом останніх років. У нашій надзвичайно складній ситуації, коли на кризову економіку накладається ще й війна, треба... більше мріяти. Так робив колись американський президент США *Рузвельт* у час світової економічної кризи. Щодо Олики, то треба було б, нарешті, розумно розпорядитися її архітектурною перлиною — замком. Вона б могла стати предметом співпраці принаймні трьох столиць, до яких історично давно уже проторували шляхи *Радзівілли*. Звісно, нікого не влаштує його нинішній статус психіатричної лікарні. (Єдина його перевага — вільний доступ до зовнішнього огляду споруд). Більше того, переорієнтація виду його діяльності повинна бути проведена дуже акуратно, зважаючи, що нині — це основне місце роботи багатьох оличан.

Якби трохи раніше, то гарною ідеєю могла б стати пропозиція дислокації тут литовсько-польсько-українського батальйону, формування якого ще недавно було “на слуху”. Демографічна ситуація вже до цього готова — он скільки красунь-медичних сестричок навкруги!

Більше того, “якби я був губернатором”, то обов'язково зробив би жест доброї волі та забезпечив, наприклад, відбудову українським коштом каплиці Нововейських на польському кладовищі (звичайно, за згоди католицької громади) та передав цю територію польській громаді, де б могла постати стела пам'яті поляків, загиблих в Олиці, а польські громадяни мали б де поставити свічку пам'яті своїм предкам на кладовищі. Тим більше, що всі вони відомі поіменно. Це було б дієвим актом вибачення за багато

Рис. 3. А нібито просто цегла...
Олика. Ажурні ворота польського кладовища. Фото з книги [9]

таких же зруйнованих кладовищ та добрим кроком сучасної Волині до взаємопогашення дразливих тем у польсько-українських стосунках. (За бажання зробити щось добре долаються всі перепони. Є на Волині кілька осіб, які ще пам'ятають, що років 15 тому саме автор цих рядків забезпечив фінансування з Києва реконструкції системи освітлення центральної частини Луцька — крім того, що це красиво, вона є ще й дуже енергоефективною).

Зрештою, щоб не подумали, що автор — фантазер на ниві культурної спадщини, нижче наведу конкретний приклад, як колись у ще складніших умовах першої половини 1990-х років започаткував відбудову Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві.

А поки що, зрештою, можна повчитись у священника Стрітенської церкви *о. Павла Шматюка*, який без усякої державної підтримки зумів привести цей “*один із найдосконаліших зразків пам'ятників архітектури бароко волинської школи*” [23] до зразкового стану. У цьому сенсі вже й фото на рис. 1(а) є застарілим.

Зі сплесків бодай якогось впливу держави на олицьке буття згадується... хіба що сільськогосподарська нарада обласного рівня 3—4 роки тому. Тоді в Олиці побував сам губернатор і, — що більш важливо, — до його приїзду виконали “ямковий” ремонт півкілометрової ділянки шляху з цуманського перехрестя до знаменитого радзивілівського шосе та в самій Олиці. ... Князь встиг у кінці 1930-х рр. побудувати до нинішньої автостради М-08 Київ—Устуг шосе із знаменитої 6-гранної шашки, яке з того часу надійно служить людям. Війна зупинила те будівництво. Отже на автостраді строгий знак запрошує вас до “*Олики — резиденції князів Радзивілів XVI—XX ст.*”, проте — не тіштеся — ви одразу потрапляєте на дорожній слабом. Цей відрізок шляху — наочна антилюстрація до олицького прислів'я: “*Зроблено, як за Польці!*” Скільки вже грошей за багато років буквально “утоплено” в цю діляночку шосе, а результат ніяк не виходить “по-польськи...” Грішною думкою здається, може це якесь джерельце “відмивання” коштів?

Для тих, хто погано запам'ятовував оповіді своїх дідів, нагадаю також, що таким же складним відрізком дороги є її ділянка нижче Стрітенської церкви. Це — колишня річкова заплава, і була навіть спеціальна общинна повинність: мешканці Олики регулярно звозили сюди так званий “тáрас” — хмиз, який тепер постійно “просідає”.

“А ти, синку, вчись!”. І далі будемо вести мову не лише про високу академічну науку. В народному розумінні здобувати освіту, підвищувати культурний рівень — значить “йти в науку”. В академічному Інституті газу, де працює автор, усі знають про маму директора інституту акад. НАН України *Б.І. Бондаренка*. Ольга Захарівна, проста жінка з далекої Голої Пристані на Херсонщині, після кожного наукового успіху сина повторювала: “*А ти вчись, синку, вчись!*” Так було після захисту дипломної роботи в політехніці, кандидатської, а потім докторської дисертацій... Борису Івановичу пропонували високооплачувані посади у

виробничій сфері, а вона не радила: “*То нехай вони собі балакають. А ти вчись, синку, вчись!*” І це розуміння ролі науки властиво простим людям на інтуїтивному рівні. Така найвища мудрість від народу!

Батьківська школа та її плоди. Якоюсь я ще до обрання членом-кореспондентом НАН України отримав запрошення Ківерцівської районної бібліотеки (яка в даному випадку уособлює мою малу Батьківщину) поділитися спогадами про дитячі та юнацькі роки. По-доброму вразила барвіста (яка може бути лише в гуманітаріїв) мотивація: “*бібліотека займається пошуком особистостей, яких благословила на світ Ківерцівська земля*”. Ще більше вразило те, що у виданні, підготовленому цією ж бібліотекою в 2010 р., “Ківерцівщина: Коріння роду і слави” фігурує підбірка матеріалів про мого батька — *Жовтнянського Андрія Степановича* (1908—1991) як колишнього організатора та секретаря згаданого вище підпільного райкому КПЗУ.

Сподіваюсь, останнє хоч трохи нейтралізує в тій же системі пропагандистських координат той факт, що я ще й зазвичай у переважно російськомовному Києві починаю спілкування українською (проте без “мовної шизофренії” — переходжу на російську, якщо співбесідник не володіє мовою). Треба сказати, що абсолютна більшість киян приязно реагує на таку особливість. Здається, що проблема російськомовності лежить, значною мірою, в царині психології: важко себе зламати.

Можливо, на рівні індивідуума варто скористатись досвідом юного колись *Л.Д. Ландау* — одного з найвидатніших фізиків минулого століття. В дитинстві та в юнацькі роки він був дуже сором'язливим. Логічно розуміючи, що так негоже для молодого чоловіка, він почав себе “ламати”, одягаючи яскраво-червоний піджак. Під шквалом виразних поглядів він завоював таки право на самодостатність. Бачте, не так вже й страшно один раз себе переламати. Якби потім Лев Давидович обмежився у житті лише багатотомником “Теоретична фізика” (разом з *Є.М. Ліфшицем*), — а це курс “вищого пілотажу” для фізиків, то й цього було б більш, ніж достатньо, для усвідомлення власної гідності.

А тепер уявімо собі, що раптом хоча б корінні українці із числа киян заговорили “солов'їною”. Зважаючи, що саме інтелігенція є “ювеліром мови” — це ж якими барвами заграло б мовне середовище у столичному Києві!

Повертаючись до описаних спогадів, я тоді відповідно до свого принципу “*або робити добре, або не робити взагалі*” підготував матеріали, які бібліотека видала невеликим тиражем окремою книжечкою [20]. У ній я максимально розібрався з історією старшого покоління цієї частини південної частини Волині. Велику роль в освіті відіграла місцева школа, яку можна назвати справжньою “Могилянкою” Ківерцівщини. Для мене, звичайно, найважливішою була доброзичлива роль у цьому процесі моїх батьків. Фізику я й так любив, перечитуючи підручник як

художню літературу ще до початку навчального року, а от вони, зокрема, відкрили мені очі щодо доступу ще й до краєзнавчої літератури. Справа в тому, що вона була зосереджена переважно в церковних виданнях [24, 25] і, звісно — фактично недоступною для нашого покоління. Проте батько був багаторічним бібліотекарем найбільшої на Волині місцевої “Просвіти” в 1930-ті рр. [20]; на них же радянські “табу” не поширювались. А ще в нього постійно бриніла радість, якою він щедро ділився в місцевій пресі, що це лише колись діти простих людей “не могли й думати про вищу освіту; нам тоді відкрито говорили, що вища освіта таким не під силу, її можуть досягнути тільки діти вищих верств суспільства (так вони себе називали)” [26].

Визначальною була роль батька щодо формування справжнього чоловічого характеру на прикладі його власного життя (а це найкраще “прищеплення” від радянського “совка” або зручного стилю “флюгера” взагалі; пізніше мені доводилось принаймні тричі протистояти подібній “ломці” “по-дорослому”). Він гідно пройшов судову систему польської держави, не “заломився” під тортурами, був керівником судового процесу, що означало зазвичай “вищу міру”; цього

прокурор і вимагав, проте польський суд був все-таки більш цивілізованим ніж в СРСР — обмежились десятима роками.

Найбільшою підлістю було те, що під час їх ув’язнення у 1938 р. Виконком Комінтерну (читай — *Сталін*) розпустив КПЗУ в числі деяких інших партій [27]. З морального боку політв’язні сприйняли це рішення як “ніж у спину”. З практичної ж — у більшості своїй залишились поза активним політичним і громадським життям з приходом СРСР на західноукраїнські землі, хоча найчастіше були просто шанованими серед людей. Після війни батько мав можливість реалізувати талант організатора як керівник підприємства комунального господарства. Його робота на цій керівній посаді районного масштабу була досить унікальною для сталінських часів, бо він був... безпартійним. А мотивував це неможливістю вступати до однієї партії двічі.

Мені особливо імponує така принциповість і порядність простої людини, яка, на жаль, не часто буває в людей “служивих”. Вже після розвінчання культу особи був поновлений у партії з 1932 року... ■

(продовження в наступному номері)

Література

1. **Жовтянський В.** Це наша пам’ять. Відкритий лист до громадян Олики // Ленінським шляхом. — 1988 р. — 20 березня. — № 35. — С. 3.
2. **Жовтянський В.** Перлина чи руїна? // Вільним шляхом. — 1994 р. — 9 квітня. — №15. — С. 2, 4.
3. **Жовтянський В.** Історична Олика та її пам’ятки // Праці Центру пам’яткознавства. — 2014. — Вип. 25. — С. 253 — 273.
4. Olyka // Tygodnik Ilustrowany. — 1860. — № 62. — S. 585.
5. **Kraszewski J.** Wspomnienia Wolynia, Polesia i Litwy. — Wilno. — 1839. — Т. 1. — S. 213 — 231.
6. **Tomkowicz S.** Olyka // Prace Komisji Historji Sztukii. — 1923. — Т. III. — S. 1 — 37, 1* — 24*.
7. **Бен-Ішай Меїр.** Озираючись на моє місто Олику (переклад) // Memorial book of the community of Olyka / Ed. Natan Livneh. — Tel Aviv: Olyka Society, 1972. — P. 45.
8. **Sender Deckel.** Oh, My Town // Там само. — P. 93 — 108.
9. **Боярчук П.** Радзивілли і стара Олика. — Луцьк: Надстир’я, 2013. — 504 с.
10. **Червинський Н.** Церковно-приходська летопись Свято-Сретенской церкви и прихода мест. Олыки Волинской епархии // Архив Сретенской церкви, с. Залесочье, Волинской обл. — 1896. — 144 с.
11. **Костриця М.** Релігійне краєзнавство // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Сер. : Історичне релігієзнавство. — 2009. — С. 112 — 128.
12. **П. Боярчук.** Про що мовчить стара Олика. — Луцьк: Надстир’я, 2009. — 192 с.
13. **А. Бурковський.** “Молодая гвардия”: 65-й рекем по погибшим // Рабочая газета. — 2008. — 28 нояб.
14. **Н.Ф. Высоцкая.** Радзивиллы. Несвиж. Замок. — Минск: Беларусь, 2014. — 348 с.

15. **Русина О.В.** Радзивілівські володіння новітніх часів очима сучасників // Український історичний журнал. — 2014. — №6. — С. 29 — 38.
16. **Русина О.В.** Радзивілли та Україна: культурні конотації // Український історичний журнал. — 2015. — №2. — С. 113 — 130.
17. Князі Радзивіли / Александрович В., Баженова О., Рагаускене Р. та ін. — К.: Балтія-Друк, 2012. — 272 с.
18. **Jasnowski J.** Mikołaj Charny Radziwiłł (1515—1565). Oświęcim: NapoleonV, 2014. — 321 s.
19. Письмо гетьмана Литовского, Радвила, о победе, одержанной при Уле, 1564 года, генваря 26-го. — М.: В университетской типографии, 1847. — 22 с.
20. **Терещенко М.** Первый олигарх. — Киев: Ника-Центр, 2012. — 225 с.
21. Олицький феномен: Віктор Жовтянський: біобібліограф. нарис / Центр. б-ка Ківерц. РЦБС Волин. обл.; упоряд. І.М. Вергун. — Ківерці : [б. в.], 2013. — 79 с. (<http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=2>).
22. **Пушук І.** Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938—1944 років. Ківерцівський район. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. — 312 с.
23. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — т. 2. — Киев: Будівельник, 1985. — 336 с.
24. **Сендульський А.** Местечко Олыка Дубенского уезда // Волинские епархиальные ведомости, часть неофициальная. 1878. — №15, с. 564—575.
25. **Теодорович Н.** Историко-статистическое описание церкви и приходов Волинской епархии. — Почаев, 1889. — Т.2.
26. **Жовтянський А.** Ми чисті перед совістю // Ленінським шляхом. — 1989 р. — 2 серпня. — № 92. — С. 3.
27. **Панчук М.І.** “Білі плями” героїчного літопису. — К.: Видавництво політичної літератури України, 1989. — 132 с.